

Awangardy nauk społecznych. *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* (1904–1933)

GANGOLF HÜBINGER

Europa-Universität Viadrina, Frankfurt/Oder

Czasopismo *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* [„Archiwum nauk społecznych i polityki społecznej”] (AfSS) zostało założone w 1904 r. w wyniku reorganizacji istniejącego wcześniej organu przez Edgara Jaffé, Wenera Sombarta i Maxa Webera. Uznawane jest ono za przedsięwzięcie pionierskie w międzynarodowych badaniach społecznych.¹ W badaniach anglosaskich uważa się je obecnie za najbardziej znaczące czasopismo XX w. w obszarze nauk społecznych.²

Wypróbowywano tu nowe teorie i metody, aby wyjaśnić przenikanie wszystkich dziedzin życia przez stosunki industrialno-kapitalistyczne. Podejmowano takie tematy, jak: gospodarka światowa, praca i własność, kwestia kobieca, religia i ekonomia, antagonizm między demokratyzacją mas a kształtowaniem się elit. W początkach XX w. – taka jest teza niniejszego artykułu – pismo to zagospodarowało szczególnie intensywnie pola problemowe, które obecnie, na progu wieku XXI, ponownie budzą wielkie zainteresowanie, sygnalizowane hasłami: „globalizacja”, „społeczeństwo oparte na pracy”, „ubóstwo”, „granice państwa socjalnego”, oraz „nowe nierówności wskutek polaryzacji na tle socjalnym

¹ Niniejszy artykuł powstał na podstawie wykładu wygłoszonego w j. niemieckim na konferencji „Początek i awangarda”, zorganizowanej przez grupę badawczą „Początki nowoczesności” na Uniwersytecie Monachijskim w styczniu 2010 r.

² P. Gosh, M. Weber, *W. Sombart and the „Archiv für Sozialwissenschaft”: the authorship of the Geleitwort (1904)*, „History of European Ideas”, 36 (2010), s. 71-100, tutaj s. 72.

i kulturowym”. AfSS skupiło w wyniku swej reorganizacji istotne nazwiska: badaczy, których współcześnie czytamy jako „nowoczesnych klasyków” nauk o społeczeństwie i o kulturze.

Latem 1903 r. socjaldemokratyczny publicysta i polityk społeczny Heinrich Braun sprzedał swoje pismo *Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik : Zeitschr. zur Erforschung d. gesellschaftl. Zustände aller Länder* [„Archiwum Ustawodawstwa Socjalnego i Statystyki. Czasopismo poświęcone badaniom sytuacji społecznej wszystkich krajów”] (wydawane przez Wydawnictwo Heymann) ekonomiście Edgarowi Jaffé. Nowemu właścicielowi udało się w osobach Wernera Sombarta i Maxa Webera pozyskać dwóch współdyktorów, którzy zadbali w owej początkowej przełomowej fazie unaukowania wszelkich sfer życia o innowacyjność i o intelektualną dyskusję. Ich nazwiska przyciągnęły następnie wydawcę Paula Siebecka, wówczas starającego się jeszcze o samodzielny profil swego wydawnictwa jako wydawnictwa naukowego.

W ciągu kolejnych dwóch lat do kręgu wydawców dołączyli czasowo Robert Michels, Joseph Alois Schumpeter i Alfred Weber. Główny ciężar pracy redakcyjnej przypadł Edgarowi Jaffé, jednak również Max Weber bardzo angażował się w pierwszych latach pracy w wydawnictwie. Począwszy od 1909 r., zadania organizacyjne kontynuował ekonomista i socjaldemokrata Emil Lederer; czasopismo było szeroko prenumerowane w wielu krajach. W roku 1933 wydawnictwo wstrzymało edycję pisma, po tym jak Emil Lederer wraz z głównymi współpracownikami emigrowali do USA i udało im się znaleźć pracę w New School for Social Research w Nowym Jorku. Powstałe tam w 1934 r. pismo “Social Research” kontynuowało ducha AfSS, co może służyć za obiecujący badawczo przykład transatlantyckiego transferu naukowego.

Na czym miałyby polegać posłużenie się określeniem „awangardy nauk społecznych” na przykładzie AfSS i w odróżnieniu od estetycznych awangard wczesnego XX w.? Istnieją znaczące różnice między tymi zjawiskami, ponieważ mamy tu do czynienia z autonomicznym obszarem poznania naukowego, a nie z rewolucyjnym połączeniem sztuki, nauki, polityki i życia.³

Słowo ‘Archiwum’ [*Archiv*] w nowym tytule pisma z 1904 r. sygnalizować miało połączenie historii i współczesności, a nie awangardowe przezwyciężenie współczesności przez manifesty zorientowane na przyszłość. Chodziło o możliwości diagnozowania empirycznej rzeczywistości, a nie o potencjały przemocy, aby zmieniać współczesną rzeczywistość. Jednak również intelektualistom skupionym wokół AfSS, skoncentrowanym na sformułowanie wszelkich kwestii społecznych na sposób naukowy, nie była obca świadomość „początków”,

³ Por. K. v. Beyme, *Das Zeitalter der Avantgarden. Kunst und Gesellschaft 1905–1955*, Monachium 2005; awangardy nauk społecznych zostały tu, jak zazwyczaj w literaturze przedmiotu, potraktowane wyłącznie skrótowo na marginesie.

nowych wzorów społecznej samoobserwacji. Historia porównawcza europejskich kultur naukowych poświęciła dotychczas jednak zdumiewająco niewiele uwagi innowacyjnemu charakterowi AfSS.⁴

Można wyróżnić cztery poziomy, na których mamy w tym przypadku do czynienia z innowacjami, i które odzwierciedlają charakterystyczne przełomy czasu klasycznej moderny przed I wojną światową⁵: nowy krąg edytorów, nowe wydawnictwo, nowy program powiązany z nowym tytułem pisma, nowe perspektywy ujęcia głównych problemów.

Dla oznaczenia granicy demarkacyjnej odróżniającej krąg AfSS od awangardowej świadomości w europejskich naukach społecznych w późnym XIX w., a zatem przed reorganizacją czasopisma w latach 1903/1904, trzeba dodać jeszcze pewną uwagę. Za awangardę uważany był ten, przynajmniej w Europie kontynentalnej, kto łączył nauki społeczne z socjalizmem i rewolucyjną retoryką. U źródeł tej postawy mamy Karola Marksa, choć jedynie w obszarze niemieckojęzycznym. We Francji byli to wcześnie socjaliści, droga prowadziła od Proudhona do Georges'a Sorela. W Wielkiej Brytanii "Fabian Society" wraz z Beatrice i Sydney Webb stanowczo odrzucali lekturę Marksa na korzyść Herberta Spencera lub też szkoły historycznej niemieckiej nauki o gospodarce narodowej [*Nationalökonomie*] w osobach Gustava Schmollera i Luja Brentana. W Niemczech wywodzący się z tej nauki publicysta i polityk społeczny Heinrich Braun (1854–1927), któremu jako socjaliście i Żydowi podwójnie niedostępna była kariera uniwersytecka, założył *Archiv für soziale Gesetzgebung und Statistik* [„Archiwum Ustawodawstwa Socjalnego i Statystyki”]

Dla ortodoksyjnych marksistów należących do partii socjalistycznych już sam tytuł stanowił prowokację. Braun zamierzał środkami niezależnej nauki forsować reformę socjalną, związać teorię z empirycznymi doświadczeniami i uprawiać doradztwo polityczne. Programowe „Wprowadzenie” Brauna nie odwoływało się też wcale do rewolucyjnej filozofii społecznej. Postulował on w nim „naukowe zbadanie i określenie warunków społecznych wyłącznie ze stanowiska empirycznych faktów”, a także statystyczną analizę porównawczą „kapitalistycznego sposobu produkcji” we wszystkich krajach, w odniesieniu do

⁴ Dobry przegląd zagadnienia daje E. Stöltig, *Akademische Soziologie in der Weimarer Republik*, Berlin 1986, rozdz. V: „Zeitschriften als institutionelle Verdichtungen”, s. 145–195, odnośnie do AfSS szczególnie s. 154–165; rozczarowuje natomiast praca: Regis A. Factor, *Guide to the Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik Group. A History and Comprehensive Bibliography*, New York 1988.

⁵ W czerwcu 1903 r. rozpoczęto rozmowy o sprzedaży oraz o składzie nowego gremium edytorskiego; pierwszy tom „nowej serii” AfSS ukazał się w drugim tygodniu stycznia 1904 r., por. ogłoszenie Wydawnictwa J.C.B. Mohr w gazecie „Börsenblatt” nr 85 z 14 kwietnia 1904 r., s. 3301.

ich ustawodawstwa socjalnego. W tym celu powołane zostało *Archiv* jako „miejsce wolnych i we wszystkich kierunkach niezależnych badań naukowych”⁶.

Owo zburzenie „chińskiego muru” między tak zwaną burżuazyjną [*bürgerlich*] nauką a proletariacką świadomością klasową oznaczało według Partii Socjaldemokratycznej w Drugiej Rzeszy, nad którą czuwał ideologicznie Karl Kautsky, grzech śmiertelny.⁷ Jednak dla młodych intelektualistów zainteresowanych naukami społecznymi ów nowy stosunek między nauką a polityką (społeczną) okazał się atrakcyjny.

Nowi edytorzy

W roku 1903 Heinrich Braun ponownie intensywnie zaangażował się politycznie. Wystartował z sukcesem w wyborach do Reichstagu i nosił się z planami zaangażowania swego czasopisma w służbie socjaldemokratycznych reform społecznych. Oczywiście popadł w poważne kłopoty finansowe i musiał sprzedać kwitnące *Archiv*.

Nowymi edytorami okazali się zainteresowani naukowcy-intelektualiści, których awangardowe wycucie metodologiczne, mające na celu budowanie nowych teorii dla wieloaspektowego ujęcia rzeczywistości społecznej, będzie w niniejszym artykule moim tematem. W osobach Wernera Sombarta, Edgara Jaffé, Maxa Webera, a później Roberta Michelsa nowe AfSS połączyło ze sobą przed I wojną światową kreatywne osobowości, z których każda była na swój sposób outsiderem na marginesie akademickiego establishmentu cesarskich Niemiec. Ich oryginalność była źródłem licznych, mniej lub bardziej produktywnych napięć w początkowej fazie formowania się niemieckiej socjologii.

Werner Sombart (1863–1941) piastował w tym okresie jeszcze stanowisko profesora nadzwyczajnego ekonomii we Wrocławiu. Jako stały współpracownik prasy socjalistycznej uważany był, mimo jego centrolewicowej postawy, za marksistę. Sombart utrzymywał ścisły kontakt z Heinrichem Braunem i publikował w jego *Archiv* regularnie w latach 80. XIX w.

W przenikliwym artykule z 1897 r. na temat „Czasopism z dziedziny nauk społecznych” i historyczno-kulturowego znaczenia tychże, Sombart chwalił *Archiv* Brauna jako dowód na to, iż czasopisma stały się najważniejszym medium. Na podstawie czasopisma dokonania danej generacji badaczy

⁶ H. Braun, *Zur Einführung*, „Archiv für Soziale Gesetzgebung und Statistik. Vierteljahresschrift zur Erforschung der gesellschaftlichen Zustände aller Länder”, 1 (1888), s. 1-6.

⁷ Por. I. Gilcher-Holtey, *Intellektuelle in der sozialistischen Arbeiterbewegung: Karl Kautsky, Heinrich Braun und Robert Michels*, [w:] Jürgen Rojahn i inni (hrsg.), *Marxismus und Demokratie. Karl Kautskys Bedeutung in der sozialistischen Arbeiterbewegung*, Frankfurt a.M. 1991, s. 373-390, tutaj s. 381.

dadzą się zdaniem Sombarta odczytać lepiej niż na podstawie książek. Zarówno pod względem naukowym, jak i politycznym Braun wraz ze swoim *Archiv* zajmuje – pisze Sombart – najwyższą pozycję, jeśli chodzi o postępowe reformy społeczne mające na celu demokratyzację mas. Nie bez pochwały wobec swej własnej generacji Sombart wyartykułował tym samym odmowę adresowaną w kierunku rewolucyjnych teorii Karola Marksa oraz w kierunku akademickiego socjalizmu reprezentowanego przez Gustava Schmollera.⁸

W roku 1902 jego dwutomowy „Nowoczesny kapitalizm” [*Der moderne Kapitalismus*] otworzył całkowicie nową dyskusję o *spiritus capitalisticus* jako o losie nowoczesności. W 1903 r. dokonał w studium pt. „Niemiecka gospodarka narodowa w XIX wieku” [*Die deutsche Volkswirtschaft im 19. Jahrhundert*] zwrotu ku sceptycyzmowi wobec idei postępu i przyłączył się do szybko powiększających się na przełomie wieków szeregów krytyków kultury.⁹ W tym właśnie momencie biograficznym, w napięciu między myślą o reformach społecznych a dekadencją, Sombart podjął się roli współedytora AfSS, gdzie początkowo jego pióro było piórem programowym. Forsował usamodzielnienie się socjologii jako dyscypliny naukowej i w roku 1909 został jednym ze współzałożycieli Niemieckiego Towarzystwa Socjologicznego.

W roku 1920 demonstracyjnie ustąpił jako współedytor *Archiv*, ponieważ nie zgadzał się z lewicowo-demokratycznym kursem założycielskiej fazy Republiki Weimarskiej. W reakcji nań Sombart zradycyzował swoje pomysły nacjonalistycznego antykapitalizmu. W badaniach uważa się go z tego względu za reprezentanta „rewolucji konserwatywnej”¹⁰.

Również awangardy potrzebują pieniędzy. Sombart ztroszczył się o ważny kontakt między Heinrichem Braunem i Edgarem Jaffé (1866–1921), który właśnie habilitował się w Heidelbergu z nauk o gospodarce narodowej. Jaffé pochodził z zamożnej żydowskiej rodziny kupieckiej z Hamburga i zakupił *Archiv* za sumę 60.000 marek. Umowa zawarta została 23 sierpnia 1903 r. między „docentem prywatnym dr Edgarem Jaffé” oraz Wydawnictwem J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) w Tybindze. Jaffé uregulował odpowiedzialność poszczególnych osób: „Dr Jaffé obejmuje redakcję Archiwum i uzyskuje wyłączne

⁸ W. Sombart, *Sozialwissenschaftliche Zeitschriften*, „Beilage zur Allgemeinen Zeitung”, Monachium, nr 24 z 30. stycznia 1897 r.

⁹ W Niemczech odróżnia się historycznie krytykę kultury od krytyki cywilizacji. Zabarwiona na ogół pesymistycznie krytyka kultury zajmuje się ograniczeniami, które kultura nakłada na człowieka, kultura rozumiana była w tym kontekście jako „źródło cierpienia” (przyp. tłum.).

¹⁰ Por. wciąż podstawową pracę na ten temat: Friedrich Lenger, *Werner Sombart 1863–1941. Eine Biographie*, Monachium 1994; oraz: Rolf Peter Sieferle, *Die Konservative Revolution. Fünf biographische Skizzen*, Frankfurt /M. 1995, odnośnie do Sombarta s. 74–105.

prawo dobrania sobie współdyktorów, współwydawców i zastępców. On decyduje o współpracownikach oraz o treściach Archiwum.”¹¹

Stało się to jego życiowym zadaniem, któremu oddał się z wielkim poświęceniem. Podczas rewolucji 1918, po klęsce Niemiec, Jaffé na krótki czas uzyskał prominentną pozycję w polityce, kiedy w listopadzie 1918 został bawarskim ministrem finansów w gabinecie Kurta Eisnera. Po złożeniu urzędu rok później doświadczył załamania psychicznego, które ostatecznie przyspieszyło jego śmierć. Obecnie jest znany potocznie bardziej jako mąż emancypantki Else Jaffé (z domu von Richthofen), która zresztą nierzadko angażowała się jako „pani redaktor” również w *Archiv*.¹²

Jaffé pozyskał jako swego wymarzonego współdyktora Maxa Webera, również ekonomistę. Weber (1864–1920) porzucił w roku 1903 wskutek długiej choroby psychosomatycznej definitywnie uniwersytecką profesurę zwyczajną. Niespodziewanie otrzymał dzięki Jaffé szansę zdefiniowania się jako prywatnie działający badacz na nowo w polu naukowym. Jak wiadomo, Weber skorzystał z tej szansy z entuzjazmem i gruntownym zaangażowaniem. AfSS stało się dla niego forum, na którym rozwijał swoje koncepcje nowego kulturoznawstwa, „logiki kulturoznawczej”, badał idee religijne i ich znaczenie ekonomiczne oraz formy społecznego przejawiania się tych idei, a także warunki stwarzane przez gospodarkę agrarną i kapitalistyczną.¹³

Weber potrafił doskonale wykorzystać „swoje” czasopismo aby zaatakować historyczne, antropologiczne i ekonomiczne paradygmaty swojej epoki. Najbardziej interesującą osobowością, którą Weber pozyskał dla pisma, najpierw jako autora, następnie również jako współwydawcę, był niewątpliwie Robert Michels, specjalizujący się w zagadnieniach teorii władzy i partii politycznych.

Robert Michels (1876–1936) nie miał żadnej szansy, aby jako członek włoskiej partii socjalistycznej i koła syndykalistycznego w Marburgu po uzyskaniu doktoratu habilitować się na niemieckim uniwersytecie. Zdecydował się więc na studia w Turynie u Achille Lorii, gdzie w roku 1907 uzyskał habilitację. Weber zetknął się z Michelsem i zaprosił go do AfSS podczas pracy nad swoimi obszernymi artykułami na temat rewolucji 1905 r. w Rosji, kiedy poszukiwał

¹¹ Biblioteka Narodowa w Berlinie, Spuścizna 488 (Archiwum Wydawnictwa Mohr Siebeck), K 950.

¹² Günther Roth z Nowego Jorku udostępnił mi istotne rozdziały manuskryptu swojej książki o Edgarze i Elzie Jaffé, za co mu serdecznie dziękuję; por. na razie pracę: Günther Roth, *Else von Richthofen, Edgar Jaffé und ihre Kinder im Kontext ihrer Zeit*, [w:] Kay Waechter (hrsg.) *Grenzüberschreitende Diskurse. Festgabe für Hubert Treiber*, Wiesbaden 2010, s. 301-319.

¹³ Dalsza literatura przedmiotu w: G. Hübinger: *Gelehrte, Politik und Öffentlichkeit. Eine Intellektuellengeschichte*, 2006, zwłaszcza rozdz. 5: Kapitalismus, Religion und Herrschaft. Max Webers „universalgeschichtliche Probleme“, s. 132–160.

kompetentnego w sprawach ruchów socjalistycznych i anarchistycznych autora. W latach 1906–1915 Michels publikował w AfSS dość prowokacyjne teksty na temat socjologii partii politycznych.

Michels podczas współpracy z AfSS rozwinął swoje radykalne przekonania w duchu syndykalizmu w służbie demokracji bezpośredniej. W roku 1913 Weber przeforsował przyjęcie Michelsa do kręgu edytorów *Archiv*, które w międzyczasie uzyskało międzynarodową renomę. Jako specjalista w dziedzinie demokracji i kształtowania się elit Michels zrobił międzynarodową karierę w socjologii polityki. Po pobycie w Brukseli i Paryżu uczył od 1907 r. z przerwami aż do 1928 r. w Turynie, gdzie utrzymywał bliskie kontakty z Vilfredo Pareto. W 1923 r. wstąpił do „Partito Nazionale Fascista”. Mussolini, uznawany w wielu kręgach europejskich awangard za bohatera, poparł go w staraniach o specjalnie utworzoną katedrę na Uniwersytecie w Perugii, którą Michels zajmował aż do swojej śmierci.

Nowy wydawca

Również wydawca Paul Siebeck to ważna postać w procesie nowego startu ważnego czasopisma socjologicznego. Paul Siebeck (1855–1920) zyskał sławę w historii europejskiego ruchu wydawniczego jako nie tylko odnoszący sukcesy przedsiębiorca, ale także dzięki temu, iż miał zdefiniowany profil kulturalny. Bez zwłoki zadeklarował, iż przejmie *Archiv*, gdy tylko upewnił się, że Max Weber podejmie się głównej roli. Z wielkim wyczuciem i wsparciem skupił w swoim wydawnictwie elitę intelektualną spośród teologów, ekonomistów i socjologów. Za swoje życiowe zadanie uznał „nadanie spójnej struktury określonemu prądowi naukowemu poprzez druk tomów zbiorowych, podręczników i czasopism”.

Praca nad periodykami i wielotomowymi wydawnictwami była według Siebecka równie wartościowa jak samo pisanie książek.¹⁴ Siebeck reprezentował szanowany przez współczesnych typ „wydawcy zaangażowanego kulturalnie”. Pragnął w pracy wydawcy dawać wyraz wartościom takim jak nauka, liberalizm, oświecenie oraz inspirować kulturowo poprzez te wartości. Ów profil szczególnie wyraźnie doszedł do głosu w wydanej przezeń encyklopedii *Religion in Geschichte und Gegenwart* [*Religia w historii i współczesności*] (1905–1913), pionierskim dziele z zakresu porównawczej i socjologicznej historii religii.

Aby ocenić medialny obszar oddziaływania AfSS, nieodzowne będzie przyjrzenie się jego dystrybucji i sprzedaży. Nakład wynosił 1000 egzemplarzy, było to nieco powyżej przeciętnej dla periodyków z dziedziny nauk społecznych. Szczególną uwagę zwraca szeroki zakres dystrybucji za granicą.

¹⁴ S. Knappenberger-Jans, *Verlagspolitik und Wissenschaft. Der Verlag J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) im frühen 20. Jahrhundert*, Wiesbaden 2001, s. 20–23.

	Tom 31,2 WRZESIEŃ 1910	Tom 39,1 SIERPIEŃ 1914	Tom 46,3 LUTY 1919	Tom 54,1 LIPIEC 1925
NAKLAD	1000	ca 600	ca 600	1000
SPRZEDAŻ W NIEMCZECH	420	357	410	569
SPRZEDAŻ ZA GRANICĄ	309	281	226	256
RAZEM	729	638	636	825

To pobieżne zestawienie służy tu jedynie ilustracji znaczącego udziału AfSS w międzynarodowym obiegu wiedzy.¹⁵

Już same strony tytułowe mogą nam opowiedzieć wiele o historii nauki. Siebeck i jego nowi wydawcy postarali się o bardzo skrupulatne udokumentowanie zmiany redakcji i wydawnictwa oraz nowego profilu naukowego w roku 1904. Z jednej strony stali czytelnicy musieli zostać przekonani o kontynuacji i o powadze przedsięwzięcia, przede wszystkim nie chciano stracić prenumeratorów. Zarazem trzeba było wzbudzić wystarczająco dużą ciekawość w odniesieniu do nowego kursu pisma wrażliwego na zagadnienia współczesności. Czytelnicy znaleźli więc następującą informację:¹⁶

Archiwum Nauk Społecznych i Polityki Społecznej,
nowa seria Archiwum Ustawodawstwa Socjalnego i Statystyki,
założone przez Heinricha Brauna,

¹⁵ Liczby pochodzą z: Archiwum Wydawnictwa Mohr Siebeck, Biblioteka Narodowa w Berlinie, spuścizna 488.

¹⁶ Odbiega on od prospektu reklamowego wydawnictwa, w którym dominuje dawny tytuł: „Archiwum Ustawodawstwa Socjalnego i Statystyki”. Trzech nowych wydawców deklaruje w tym prospekcie „nie czynić żadnych zmian w ogólnym charakterze, jaki cechuje *Archiwum* od jego powstania”, mianowicie deklaruje chęć „wspierania praktycznej, społeczno-politycznej działalności środkami nauki”. Czasopismo nie stanowi tym samym organu „nauki o gospodarce narodowej” w jej całej rozciągłości, koncentruje się ono raczej na „problemach socjalnych”. Tutaj nowi wydawcy widzą jednakże potrzebę zdecydowanej zmiany. *Archiv* otrzymuje oto zadanie – „przeciwdziałać nadmiernej specjalizacji fachowej poprzez wyraziste zaakcentowanie koherencji całej naszej wiedzy. W tym celu z jednej strony nieodzowne będzie pogłębienie badania naszych problemów w kierunku ich zasadniczych filozoficznych i metodologicznych podstaw, nasza praca nie może się przecież wyczerpywać w gromadzeniu nieuporządkowanego materiału i pojedynczych pomysłów.” Tym samym zatem obok przyrzeczenia o kontynuacji kursu Brauna znajdujemy zapowiedź przesunięcia punktu ciężkości zainteresowań. Obecnie ma on zostać położony na połączenie problematyki nauk społecznych z wiedzą o kulturze i na wypracowanie nowych socjologiczno-kulturowych podstaw teoretycznych.

edytorzy: Werner Sombart, profesor Uniwersytetu we Wrocławiu, Max Weber, profesor Uniwersytetu w Heidelbergu i Edgar Jaffé, Heidelberg, tom XIX (tom 1 nowej serii), zeszyt I, Tybinga i Lipsk, Wydawnictwo J.C.B. Mohra (Paul Siebeck) 1904

Ponadto wydawnictwo wymieniało współpracujące z nim księgarnie w Brukseli, Budapeszcie, Christianii, Hadze, Kopenhadze, Londynie, Nowym Jorku, Paryżu, St. Petersburgu, Rzymie, Sztokholmie, Wiedniu i Zurychu. Prenumerata jednego tomu, na który składały się trzy zeszyty, wynosiła 16 marek, pojedynczy zeszyt kosztował 7 marek.

„Deklaracja”. Manifest nowego otwarcia w naukach społecznych

Jakie idee i jakie treści cyrkulują poprzez międzynarodowe centra nauk społecznych? Czy świat społeczny wraz z pojawieniem się nowego programu zostaje zrozumiany na nowo? Awangardy komunikują się za pomocą manifestów.¹⁷

Również nowe AfSS miało swój manifest, mianowicie „Deklarację” [*Geleitwort*]. Wydrukowano go na pierwszych stronach pierwszego tomu nowej serii, podpisali się pod nim wspólnie „edytorzy”.¹⁸ Niedawno historyk nauki i religii Peter Gosh z Oxfordu postawił ciekawe pytanie: kto właściwie był autorem odpowiedzialnym za ostateczny kształt „Deklaracji” i kto tym samym zdecydował o kierunku, jaki obrało czasopismo: Werner Sombart czy Max Weber?

Czy „Deklaracja” sygnalizowała raczej zobowiązanie do kontynuacji przez *Archiv* reformistycznej polityki społecznej w stylu Heinricha Brauna¹⁹, czy też stanowiła manifest nowego początku, za którym stać miałby przede wszystkim Max Weber? Gosh, podobnie jak poprzednio biograf Sombarta Friedrich Lenger, jest zdania, iż decydujące słowo należało do Sombarta, który miał kontynuować linię Brauna. Weber uzupełnił tekst jedynie o marginalia.²⁰

¹⁷ W. Asholt und W. Fähnders (hrsg.), *Die ganze Welt ist eine Manifestation. Die europäische Avantgarde und ihre Manifeste*, Darmstadt 1997.

¹⁸ AfSS 19 (1904), s. I-VII. Podczas rozmów z poprzednim właścicielem Heinrichem Braunem uzgodniono, że dotychczasowa numeracja tomów będzie kontynuowana.

¹⁹ Heinrich Braun informował czytelników w swoim „Słowie pożegnalnym” z grudnia 1933 o „zgodzie” nowych wydawców na „prowadzenie *Archivum* w dotychczasowym duchu”, AfGS 18 (1903), s. VI.

²⁰ Gosh odnosi się do listu Wernera Sombarta do Julie Braun-Vogelstein z 5.4.1927; list ów skłonił także Friedricha Lengera do postawienia tezy, że mamy do czynienia z „napisaną w imieniu nowych wydawców deklaracją pióra Sombarta” (F. Lenger, *op. cit.*, s. 143): „Artykuł jest mojego

Czy jednak rzeczywiście tylko o marginalia? Warto spróbować spojrzeć na to z przeciwnej strony i wychwycić sygnały innowacji teoretycznych, ponieważ pochodzą one niewątpliwie spod pióra Maxa Webera i wskazują na sprawy istotne. Podczas gdy Sombart zamierzał utrzymać dawny kurs, bez specjalnego entuzjazmu, ponieważ w międzyczasie pisał już raczej artykuły w tonie pesymistycznej filozofii kultury niż teksty polityczno-społeczne, to w osobie Webera AfSS otrzymało nowy impuls teoretyczny dla zintensyfikowanej samoobserwacji współczesności. Zapewnił on pismu w obszarze konkurencji europejskiej około roku 1900 czołową pozycję. Możemy odnaleźć co najmniej cztery sygnały tego typu w opisywanej „Deklaracji”.

Po pierwsze, *Archiv* zmieniło to, co określiło samo jako „specyficzne punkty widzenia”, tj. główną perspektywę poznawczą. Już nie zagadnienie klasy robotniczej jako istota problemów społecznych miało stanowić pytanie centralne, ale pole problemowe zostało znacząco rozszerzone w aspekcie kulturowym: „Nasze pismo będzie dziś musiało uznać historyczne i teoretyczne poznanie ogólnych kulturowych warunków rozwoju kapitalistycznego za to zagadnienie badawcze, w służbie którego się postrzega”²¹. Metodologiczna konsekwencja polegała na podwójnej analizie: jak zjawiska kulturowe są uwarunkowane ekonomicznie i jak stają się one znaczące dla ekonomii – wymagało to – po drugie – nowego typu współpracy interdyscyplinarnej, mianowicie z nauką o państwie i prawie, z socjologią jeszcze nie nauczaną na uniwersytetach oraz w aspekcie społeczno-antropologicznym również „na granicy biologii i nauk o społeczeństwie”²².

W odróżnieniu od dawniejszych czasopism europejskich z ich „studiami materiałowymi” pojawiło się tu więc – i to trzeci sygnał innowacji – dosłownie „istotne na nowo zadanie”: „Do głodu faktów społecznych, który przepełniał jeszcze przed połową generacji najlepsze umysły, dołączył się wraz z ponownym przebudzeniem zainteresowań filozoficznych także głód teorii społecznych”. A „głód teorii” oznaczał przede wszystkim jedno, ponownie cytując: „tworzenie jasnych pojęć”²³.

Owo „tworzenie jasnych pojęć” to *ceterum censeo* Maxa Webera w obliczu wszystkich konfliktów, które przebiegały we wczesnej socjologii europejskiej pod hasłem „sporu o sądy wartościujące”. *Archiv* starało się zatem – to sygnał czwarty – o ściśłą naukowość i stało się forum aktualnych debat z dziedziny „krytyki poznania i metodologii”. Max Weber pojmował swoje własne

autorstwa i został jedynie w kilku pobocznych punktach uzupełniony przez Maxa Webera” (P. Gosh, M. Weber, *op. cit.*, s. 4, przypis 17).

²¹ Deklaracja, s. V.

²² Ebd.

²³ Ebd., s. VI.

artykuły w AfSS w zbiorczym sensie jako „studia krytyczne z zakresu, ‘logiki kulturoznawczej’”.

W następujących czterech dziedzinach AfSS definiowało się naukowo, uzyskując nową energię i rozmach oraz poddając próbie swój głód rzeczywistości społecznej: ogólne kulturowe znaczenie kapitalizmu, nowa interdyscyplinarność, tworzenie klarownej typologii, metodologia nauk o kulturze i społeczeństwie. Weber połączył te cztery punkty w swoim pierwszym dużym tekście dla AfSS, mianowicie w często interpretowanym artykule pt. „Obiektywność poznania w społeczno-naukowego i społeczno-politycznego” [Die „Objektivität sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis”].²⁴

W owym artykule znajdziemy wymienione cztery aspekty, o których „Deklaracja” jedynie napomykała, w pełni systematycznie rozwinięte. Szczególnie dotyczy to teoriopoznawczego kantianizmu Weбера, dochodzącego do głosu w formule „szczególne punkty widzenia” [*besondere Gesichtspunkte*]: jedynie w „specyficznie szczególnych, określonych, heterogenicznych i nieciągłych między sobą punktach widzenia” możliwe jest poznanie historyczno-społeczne.²⁵ Pojęcie „punkty widzenia” pojawia się w wymienionym artykule co najmniej 17 razy i nigdy wyrażenie to nie jest tu używane potocznie, a zawsze w intencji teoretycznej. Dla Weбера to właśnie jest esencją socjologii, a „jasne, ostre pojęciowe określenie różnych możliwych punktów widzenia to jedyna droga, która wyprowadza nas ponad niejasność sformułowania”²⁶.

Pytaniem decydującym dla przyszłego profilu AfSS jest naturalnie, na jakie tematy klarowna perspektywa nauk społecznych kieruje się we wczesnym wieku XX?

Gospodarka i kultura. Nowy początek w naukach społecznych około roku 1900

Za główny cel przyjęto w AfSS próbę nowego „usytuowania w porządku problemów” dziedzin „gospodarki” oraz „kultury”. Brzmi to prosto, na

²⁴ Tekst ten istnieje w przekładzie polskim jako: Max Weber, „Obiektywność” *poznania w naukach społecznych*, tłum. M. Skwieceński, [w:] A. Chmielecki i inni, *Problemy socjologii wiedzy*, Warszawa 1985, s. 45-100 oraz w innym przekładzie jako: „Obiektywność” *poznania społeczno-naukowego i społeczno-politycznego*, [w:] Max Weber, *Racjonalność, władza, odczarowanie, Wybór, wstęp*, przekład M. Holona, Poznań 2004, s. 133-194. (przyp. tłum.)

²⁵ M. Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, (hrsg.) Johannes Winckelmann, Tybinga, (wyd. 5) 1982, s. 184 ([dal. cyt.] WL).

²⁶ WL, s. 184, 212, por. zwłaszcza s. 50: Jedyne poprzez „odniesienie do wartości [...] w indywidualnie sfragmentaryzowanej rzeczywistości. [...] Dzięki temu refleksja dotycząca tego odniesienia staje się rozstrzygającym powodem historycznego zainteresowania.”

tle ówczesnych standardów oznaczało jednak rewolucję poznawczą. Staje się ona wymierna, kiedy przypomnimy sobie o *cultural turn* w naukach humanistycznych w Ameryce i w Europie datującym się od lat 80. XX w. Wiele rzeczy w obliczu *cultural turn* rozpatrzono na nowo, ale podniesiony około roku 1900 problem „wzajemnych relacji” (Georg Simmel) między kulturą i gospodarką wciąż jeszcze określa się jako dezyderat.²⁷

Z tego względu AfSS dostarcza niemal nadwyżki świadomości problemowej w tej dziedzinie. Niestety, w niniejszym artykule nie ma miejsca na systematyczne rozwinięcie tej myśli, skoncentruję się zatem na krótkim ekskursie dotyczącym tzw. kwestii polskiej oraz następnie, w zakończeniu, na porównaniu stanowisk trzech protagonistów: Sombarta, Michelsa i Webera, wobec wojny światowej – ponieważ protagoniści ci przedstawiają dla obszaru niemieckiego trzy reprezentatywne typy intelektualisty myślącego w kategoriach nauk społecznych.

„Polska” i „kwestia polska” na obszarze trzech zaborów nie stanowiły osobnego tematu w pierwotnym *Archiv* Brauna w latach od 1888 do 1903. Zmieniło się to pod nowym kierownictwem, nowi wydawcy byli szczególnie zainteresowani dyskusjami między autorami polskimi i niemieckimi. Już w drugim tomie krakowska ekonomistka Zofia Daszyńska-Golińska opublikowała niezwykle z punktu widzenia historii gospodarki i kultury wnikliwy przegląd stanu badań nad stosunkami agrarnymi w Galicji. Zastanawiające wydawało się jej zubożenie małych miasteczek, w których kulturowo radziła sobie jedynie ludność żydowska, „żyjąca we względnie lepszych warunkach niż miejscowa ludność chrześcijańska”. Skorygowało to pewne rozpowszechnione w cesarskich Niemczech przesady.²⁸ Jednak z pewnością żadna książka nie przyczyniła się w takim stopniu do stymulowania kontrowersji jak wydana w 1907 r. i ponownie w nieco zmienionej formie w 1910 r. *Kwestia polska* ekonomisty Ludwiga Bernharda. Bernhard rozpoczął karierę akademicką w roku 1904 w Poznaniu, w 1906 przeprowadził się do Greifswaldu, a w 1907 do Kilonii. Od roku 1909 uczył na Uniwersytecie Berlińskim.

Jego książka traktowała o rozwoju demograficznym, o polskich towarzystwach kredytowych i bankowych oraz organizacjach politycznych. Około roku 1900 „walka narodów”, przede wszystkim o stan posiadania ziemi, osiągnęła apogeum. Bernhard zamierzał wpłynąć na złagodzenie tego konfliktu

²⁷ Por. omówienie stanu badań autorstwa Silvii Sereny Tschopp, *Die Neue Kulturgeschichte – Eine (Zwischen-)Bilanz*, „Historische Zeitschrift”, 289 (2009), s. 573-605, tutaj s. 602.

²⁸ Z. Daszyńska-Golińska, *Neue Literatur über galizisches Agrarwesen*, AfSS 20 (1905, s. 720-733, cytat s. 733, cytat s. 725.) W roczniku AfSS z lat wojny (40 [1915]) ukazał się ponadto artykuł tejże autorki *Die wirtschaftliche und politische Lage Polens bei Ausbruch des Krieges* (s. 691-724).

poprzez pokazanie jego głównych linii i stanowisk oraz – ostatecznie – promowanie integracji w ramach niemieckiego państwa i gospodarki.²⁹

Wydawcy „Archiwum“ uczynili rzecz dotychczas nie praktykowaną. Poprosili prałata katolickiego i polityka społecznego Kazimierza Zimmermanna o krytyczne omówienie tej książki i umotywowali tę decyzję w specjalnej uwadze redakcyjnej: „Z wielu względów wydawało nam się pożądane, zanim opublikujemy recenzję dzieła Bernharda pióra niemieckiego autora, dać okazję wypowiedzenia się polskiemu głosowi z polskiego punktu widzenia”³⁰.

Niemiecka recenzja ukazała się dopiero po wydaniu wznowienia książki, jej autorem był austriacki austromarkista Otto Bauer, którego stanowisko okazało się bardziej krytyczne niż recenzenta polskiego. „Bernhard mówi – pisze Bauer – o polskiej wspólnocie niczym niedouczoney drobnomieszczanin o giełdzie, wierzący katolik o wolnomularstwie albo walczący wolnomysliciel o Jezuitach”. Bernhard w ogóle nie pojął nowoczesnego polskiego procesu narodotwórczego, nowej „składającej się z drobnomieszczan, chłopów i robotników masy narodowej”, która w międzyczasie „we wszystkich narodach europejskiego kręgu kulturowego” formuje się „w procesie demokratyzacji i ujednoczenia narodowego życia kulturowego”³¹.

Widzimy tu kategorie nowej socjologii politycznej, jaka charakteryzowała AfSS. Począwszy od wybuchu I wojny światowej, AfSS nie mogło i nie chciało jednak utrzymać tego poziomu dyskusji. W pierwszej połowie wojny pismo popierało niemiecką politykę Mitteleuropą. Po klęsce wojennej wraz z historykiem Hermannem Oncken oraz prawnikiem Moritzem Jaffé pojawiły się głosy, które zamiast analizy społeczno-naukowej usprawiedliwiały poprzez obszerne odwołania do przeszłości niemieckie roszczenia do ponownie należącej do państwa polskiego byłej prowincji pruskiej.³²

Na tle głównych tendencji w AfSS, którego wydawca Emil Lederer propagował po 1918 r. umiarkowany demokratyczny socjalizm, były to jednak pozycje raczej marginalne. AfSS obserwowało rozwój społeczny państw europejskich w ogóle ze różnicowaną intensywnością. Na przykład Szwecja, kraj przecież przodujący w budowie nowoczesnego państwa opiekuńczego, nie budziła

²⁹ L. Bernhard, *Das polnische Gemeinwesen im preußischen Staat. Die Polenfrage*, Lipsk 1907; wydanie drugie zmienione ukazało się pod tytułem: *Das polnische Gemeinwesen im deutschen Staat. Die Polenfrage*, Lipsk 1910.

³⁰ K. Zimmermann, *Literatur zur Ostmarkenfrage*, AfSS, s. 521-533, cytowany przypis redakcji s. 521.

³¹ O. Bauer, *Zur Polenfrage*, AfSS 32 (1911), s. 191-197, cytaty s. 195 i następne, 192.

³² H. Oncken, *Zur polnischen Frage*, AfSS 46 (1918/19), s. 774-783; M. Jaffé, *Wie kam die deutsche Ausbreitung nach Osten zum Stillstand?*, AfSS 59 (1928), s. 322-339.

wcale należnego zainteresowania. Naukowa obserwacja globalnego kapitalizmu przebiegała na łamach AfSS z bardzo niesymetrycznych perspektyw.

Jest to jednak zapewne los każdego specjalistycznego czasopisma.

Odegrać tak znaczącą rolę w początkowej fazie konstytuowania się socjologii europejskiej około roku 1900 pismo mogło, ponieważ powstała dzięki niemu grupa współpracujących naukowo osobowości tak różnych i zarazem oryginalnych, jak Werner Sombart, Max Weber czy Robert Michels. Do tego aspektu chciałbym na zakończenie jeszcze powrócić. Werner Sombart stał się wraz z objęciem AfSS człowiekiem rozdartym. Musiał połączyć w swoim myśleniu kryzysy gospodarcze, które jako ekonomista uważał za integralne cechy kapitalizmu, z kryzysami kulturowymi, które towarzyszyły jego nowemu dążeniu do estetycznie pogłębionego oglądu świata. Dokonał tego – z wystarczającym uzasadnieniem lub nie – poprzez separację mediów. W AfSS zacięcie publikował na temat „systematyki kryzysów gospodarczych” – taki tytuł nosił pierwszy jego artykuł w nowej serii.³³

Sombart pozyskał dla pisma także znanego rosyjskiego teoretyka kryzysu Michaiła Tugan-Baranowskiego. Na porządku dziennym była kwestia wydolności teorii ekonomicznych dla diagnozy stabilności lub „załamania się kapitalistycznego porządku gospodarczego”³⁴ – w obliczu wahań globalnego obiegu finansowego i nadprodukcji powodowanej koniunkturą. Wątek ten przewijał się na łamach czasopisma aż do roku 1933. Osobisty akcent Sombarta polegał na jeszcze czymś innym. Był on tym badaczem, który wprowadził idee zachodnioeuropejskiego syndykalizmu na niemiecki rynek czytelnicy: uczynił to w obszernych artykułach oraz przede wszystkim sprawozdaniach ze stanu badań nad ruchami syndykalistycznymi we Francji, Włoszech i w USA. Ten aspekt stanowi o jego wkładzie w awangardowy dyskurs nauk społecznych. Aby dać wyraz z kolei swym ambicjom w dziedzinie krytycznej filozofii kultury i estetyki, Sombart założył nowy periodyk. W roku 1907 zaczął wychodzić „Morgen” [*Jutro*] – tytuł jednoznacznie skierowany ku przyszłości, łączyła się tu dekadencja z ideami nowego początku z kręgu ruchu *Lebensreform*.³⁵ Większy wpływ w AfSS zyskał tym samym Max Weber.

Dla Webera *Archiv* stało się źródłem odnowy po wieloletniej chorobie. O wiele za długi wypadł mu artykuł o „‘Obiektywności’ poznania społeczno-naukowego i społeczno-politycznego”, który zapowiedziano w „Dekla-

³³ AfSS, (19) 1904, s. 1-21.

³⁴ M. Tugan-Barnowski, *Der Zusammenbruch der kapitalistischen Wirtschaftsordnung im Licht der nationalökonomischen Theorien*, AfSS, 19 (1904), s. 273-306.

³⁵ Wyczerpująco na ten temat por.: F. Lenger, *op. cit.*, s. 153-162.

racji” jako systematyczny wykład na temat nowego podejścia teoretycznego.³⁶ Ścisła teoria kultury miała zapewnić oryginalność *Archiv*. Uczony powinien wybrać „nieustanną zmianę »punktów widzenia« i nieustanne ponowne określanie stosowanych »pojęć«” za miernik tego, co nowe w nauce.³⁷ W aspekcie empirycznym Weber umieścił na łamach *Archiv* w trakcie kolejnych dwóch lat dwa osobiste akcenty. W artykule „Etyka protestancka i »duch« kapitalizmu” rozwinął model pokazujący, jak „»idee« oddziałują w historii” i jak wpływały one w momentach przemian na interesy gospodarcze oraz na formowanie się politycznych instytucji w Europie.³⁸ Ten wątek badawczy podjął Ernst Troeltsch, który opublikował w AfSS pierwszą wersję swojego dzieła *Nauki społeczne kościołów i ugrupowań chrześcijańskich*.

Nawiązując bezpośrednio do „Etyki protestanckiej” Weber napisał dla AfSS swój wielki komentarz diagnostyczny na temat „demokracji liberalnej w Rosji”.³⁹ Próbował w nim na tle rewolucji 1905 r. wy badać szansę na demokratyzację systemu władzy w tym kraju wskutek docierającego i tam „dojrzałego kapitalizmu”⁴⁰. Ernst Troeltsch uważał Webera za „heroicznego pozytywistę”, co jednak nie całkiem oddaje istotę rzeczy. Awangarda nauk społecznych w wydaniu Webera porusza się w polu napięć między nauką i życiem, obserwacją i działaniem, biorąc je za punkt wyjścia dla etyki uczonego. Homogeniczne połączenie naukowej obserwacji i praktycznego, politycznego działania stanowiło dla Webera oznakę osobowościowej słabości, niezdolności do wytrzymania napięć stwarzanych przez nowoczesność.

Takiego połączenia poszukiwał przez całe swoje życie Robert Michels. Michels był blisko zaprzyjaźniony zarówno z Sombartem, jak też z Weberem i uczył się od nich obu. Dzięki Sombartowi utwierdził się w swoim habitusie rewolucyjnego idealisty. W syndykalizmie upatrywał szansę na kulturowe odrodzenie Europy i uważał apel Georges’a Sorela, wzywającego do akcji bezpośredniej i do strajku generalnego, za kroki skuteczniejsze niż „drobnomieszczańskie” konwencje partyjne. Z kolei bardzo osobiste i agresywne komentarze Webera do publikowanych w AfSS przez Michelsa artykułów na temat ruchów socjalistycznych i ich przywódców czyniły go niepewnym. Weber życzył sobie, by Michels napisał studium o „kulturowej historii ruchów proletariackich”: by napisał takie studium z pełnym zaangażowaniem, tłumaczącym „etykę strajku”, ale

³⁶ AfSS, 19 (1904), s. 22-87; cytuję za: WL, s. 146-214.

³⁷ WL, s. 161.

³⁸ AfSS, 20 (1905), s. 1-54; AfSS, 21 (1905), s. 1-110.

³⁹ M. Weber, *Zur Lage der bürgerlichen Demokratie in Rußland*, [dodatek do] AfSS, 22 (1906), s. 234-353; *idem*, *Russlands Übergang zum Scheinkonstitutionalismus*, [dodatek do] AfSS, 23 (1906), s. 165-401.

⁴⁰ Dzieła zebrane Maxa Webera: MWG, I/10, s. 270.

zarazem z dystansem dyktowanym przez naukowe wyczucie rzeczywistości.⁴¹ Prowokował socjalistę Michelsa główną maksymą własnej antropologii politycznej: „u s u n i ę c i e w ł a d z y c z ł o w i e k a n a d c z ł o w i e k i e m [t o] u t o p i a ”⁴².

Z artykułów w AfSS wzbogaconych o ich krytyczną ocenę wyłoniła się Michelsa teoria nowoczesnej socjologii partii politycznych, zawarta w jego dobrze skomponowanej książce z 1911 r. zatytułowanej „Socjologia partii politycznych w nowoczesnej demokracji. Studia nad oligarchicznymi tendencjami życia grupowego”. Pierwsze wydanie zawierało wiele mówiącą dedykację: „Mojemu drogiemu przyjacielowi Maxowi Weberowi z Heidelbergu, zasadniczemu umysłowi, który, gdy tylko ogarnie go pasja naukowa, nie zawaha się przed żadną wewiseczką, poświęcam tę książkę wraz z pozdrowieniem w duchowym pokrewieństwie.”⁴³

Redakcyjna działalność Michelsa w AfSS datująca się od 1913, nie potrwiała jednak długo. Jego włoski patriotyzm i przywiązanie do włoskiej kultury skłoniły go do rezygnacji z członkostwa w redakcji, kiedy Włochy w 1915 r. przystąpiły do wojny.

Oczywiście na AfSS składało się dużo więcej niż tylko wymiana idei tej trójki; reprezentowana była cała gwardia nowych teoretyków zajmujących się finansami, koniunkturą i związkami zawodowymi. Widoczne jest zapowiedziane w „Deklaracji” ukierunkowanie na teorię kultury i zabarwienie filozoficzne, które zaczęło towarzyszyć piśmiu. Georg Simmel opublikował tu swoje inspirowane Kantem studia „Socjologia biedy”⁴⁴ oraz „Socjologia kobiecości”⁴⁵. W kontekst końca rewolucji 1919 r. wpisał się Walter Benjamin wraz ze swoim esejem o „Krytyce przemocy”⁴⁶.

Po I wojnie światowej AfSS coraz bardziej ulegało polaryzacji światopoglądowej i naukowej. Intelktualiści zajmujący się naukami społecznymi profilowali się w opozycji do siebie między Wiedniem, Berlinem, Lipskiem, Heidelbergiem, Frankfurtem nad Menem i Kolonią. Proces ten miał wpływ na główną problematykę badawczą pisma, czyli na badania nad warunkami życia w zindustrializowanym świecie i nad kulturowym znaczeniem kapitalizmu. AfSS pozostało zasadniczo wierne zasadzie, by badać wszystkie sfery ludzkiego życia,

⁴¹ List Maxa Webera do Roberta Michelsa z 19 lutego 1909, MWG II/6, s. 60f.

⁴² List Maxa Webera do Roberta Michelsa z 4 sierpnia 1908, MWG II/5, s. 616.

⁴³ R. Michels, *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens*, Lipsk 1911.

⁴⁴ AfSS, 22 (1906), s. 1-30.

⁴⁵ AfSS, 33 (1911), s. 1-36.

⁴⁶ AfSS, 47 (1920/21), s. 809-832.

politykę, religię, wspólnoty społeczne, naukę i sztukę w ich uwarunkowaniu ekonomicznym oraz ich znaczeniu dla ekonomii.⁴⁷

Karl Mannheim, który po opuszczeniu środowiska intelektualnego Budapesztu osiedlił się w Heidelbergu, wprowadził na łamy pisma nową dyscyplinę: socjologię wiedzy. Tu opublikował artykuły, które uczyniły go sławnym: „Historyzm” oraz „Myślenie konserwatywne”.⁴⁸ Generalnie ujmując, AfSS piórem Emila Lederera, Alfreda Webera i Josepha Schumpetera reprezentowało w Republice Weimarskiej zasady ekonomicznego i socjologicznego „republikanizmu rozsądku”. Po dojściu do władzy narodowych socjalistów miało to oczywiście konsekwencje. Wydawnictwo J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) musiało zaprzestać publikacji pisma w sierpniu 1933 r.

Jednak historia *Archiv* niezupełnie kończy się w tym momencie. Alvin Johnson, dyrektor *New School for Social Research* w Nowym Jorku, uważnie śledził losy niemieckiej emigracji. Dzięki niemu Emil Lederer został dziekanem tamtejszej „graduate faculty”, a liczni redaktorzy i autorzy AfSS znaleźli zatrudnienie w *New School* oraz pisali dla związanego z tą uczelnią pisma

⁴⁷ AfSS, 51 (1925) zawiera na stronach 1-93 „Spis treści tomów 1-50, 1888-1923”. Alfabetycznemu spisowi treści towarzyszy spis rzeczowy, w którym „porządek wiedzy” odzwierciedla się w następujących rubrykach: 1. Nauka o wiedzy i metodologia nauk społecznych; 2. Socjologia; 3. Teoria ekonomiczno-społeczna i historia jej dogmatów; 4. Historia społeczna i gospodarcza. Biografie; 5. Zagadnienia ludnościowe; 6. Statystyka; 7. Ogólne zarysy na temat stanu gospodarki. Państwo i gospodarka. Prawo gospodarcze; 8. Rolnictwo. Ustawodawstwo agrarne. Kwestia robotników sezonowych; 9. Rzemiosło i przemysł. Gospodarka właścicieli prywatnych. Badania nad pracą; 10. Ustawodawstwo rzemieślnicze; 11. Handel wewnętrzny. Prawo handlowe. Transport; 12. Handel zagraniczny i cła; 13. Banki, kredyty i giełda; 14. Zagadnienia reprezentacji interesów gospodarczych; 15. Ogólna polityka socjalna; 16. Ustawodawstwo socjalne; 17. Położenie robotników; 18. Prawo pracy i umowy zbiorowe; 19. Położenie urzędników państwowych i innych. Kwestia klasy średniej; 20. Ochrona i bezpieczeństwo pracy; 21. Inspekcja fabryk i zakładów rzemieślniczych. Ustawodawstwo odnośnie fabryk; 22. Ubezpieczenia socjalne; 23. Organizacje pracodawców i pracobiorców; 24. Konflikty w pracy i instancje rozjemcze; 25. Bezrobocie. Rynek pracy. Wykaz miejsca pracy; 26. Kwestia mieszkaniowa i osiedleńcza. Kwestia własności gruntów. Ustawodawstwo; 27. Miasta i polityka komunalna; 28. Służba zdrowia; 29. Kwestia kobieca, etyka seksualna; 30. Opieka nad młodzieżą. Ubóstwo. Opieka społeczna; 31. Szkolnictwo i nauczanie; 32. Kryminologia i prawo karne; 33. Prawo cywilne; 34. Prawo państwowe i administracyjne; 35. Polityka i historia; 36. Finanse i podatki; 37. Wojna i gospodarka. Gospodarka przejściowa; 38. Różne (w tym: Deklaracja w AfSS 19); nekrologi dla Edgara Jaffé w AfSS 47, dla Paula Siebecka i dla Maxa Webera w AfSS 48).

⁴⁸ K. Mannheim, *Historismus*, AfSS, 52.1 (1924), s. 1-60; *idem*, *Das konservative Denken. Soziologische Beiträge zum Werden des politischen Denkens in Deutschland*, AfSS, 57.1, s. 68-142 oraz 57.2, s. 470-495; *idem*, *Über das Wesen und die Bedeutung des wirtschaftlichen Erfolgsstrebens*, AfSS, 63.3 (1930), s. 449-512.

“Social Research”. Zatem „duch” *Archiv* ocalał dzięki transatlantyckiemu transferowi.⁴⁹

Z niemieckiego przetoczyła Monika Tokarzewska.

The Avant-Garde of Social Sciences.

Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik (1904–1933)

Gangolf Hübinger

Abstract

The article focuses on the journal “Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik” which used to be co-edited, among others by Max Weber and Werner Sombart. Inspired mainly by the notion of the avant-garde that appeared in art in the early 19th century, the author presents the so-called new series of the journal published in 1904 as the “avant-garde of social sciences”. The new editorial board, the investor who provided relative independence, a well-thought out selection of authors and topics, editorial strategy guided by Weberian idea of objectivity, and the location of the journal and its contributors resulted in academic concepts which proved extremely important for development of sociology. Unfortunately, in the years of WW I, the journal began to lose its hitherto profile, and it had to stop its activity in 1933.

Keywords: social sciences, history of sociology, Max Weber, Werner Sombart, “Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik”.

⁴⁹ “It will include theory, political, social and economic; problems of social and political organization that are world wide in their general character though national in specific characteristics, such as class differentiation, militarism, the social movement; problems involving the independence of nations, like phenomena of prosperity and depression, prices and currency, movements of international trade and investment.” Alvin Johnson, *Foreword*, “Social Research”, 1 (1934), s. 1 i n.